

Сучасна модель онтогенетичного підходу до розуміння розвитку Я-концепції практичного психолога

Г.В. Католик

кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології, Український католицький університет

Розглянуто різноманітні підходи до формування Я-концепції, запропоновано авторську модель формування Я-концепції дитячого психотерапевта в контексті онтогенетичного підходу та навчального професійного простору.

Ключові слова: Я-концепція, Я-образ, пренатальна самість, постнатальна самість, ідентичність, онтогенез.

Рассмотрены различные подходы к формированию Я-концепции, предложена авторская модель формирования Я-концепции детского психотерапевта в контексте онтогенетического подхода и учебного профессионального пространства.

Ключевые слова: Я-концепция, Я-образ, пренатальная самость, постнатальная самость, идентичность, онтогенез.

This article discusses various approaches to the formation of self-concept and proposes the author's model of self-concept of children's therapist in the context of ontogenetic approach and professional educational space.

Keywords: self-concept, self-representation, prenatal self, postnatal self, identity, ontogenesis.

Постановка проблеми

Сучасні публікації, що так чи інакше висвітлюють проблематику професійної підготовки практичних психологів і психотерапевтів, базуються на кількох засадах, провідними темами в яких є дві у рівній мірі взаємопов'язані та взаємозалежні проблеми: етична та «психотехнічна». Значущість етичної визначається тим, що вона відіграє провідну роль у формуванні особливого – деонтологічного менталітету цілої професійної групи. Так само як етичність виступає смисловим осередком семантичного простору «Я», а духовність – умовою і атрибутом психологічних та психотерапевтичних впливів і особистісних змін, турбота про етику є своєрідним показником професійної придатності психолога-практика та психотерапевта до практичної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Як відзначає Дж. Вуді, «детермінантою психотерапевтичного процесу є те, що психотерапевт – не лише експерт, а й

особистість. А саме особистість мислить і приймає рішення». У моменті перетинання Я-функціонального та Я-екзистенційного стикаються в неповторній взаємодії рівні й аспекти професійних та особистісних проявів психолога-практика та психотерапевта, утворюючи багатомірний і багатоманітний «життєвий світ» цих професіоналів. В іншому випадку виникає роздвоєність, тривожність і, як наслідок, невпевненість або авторитарність; тенденції не до інкорпорування нового досвіду, а навпаки – до загострення й напруження захисних механізмів, тобто врешті-решт виникає безліч проблем і перешкод на шляху особистісного зростання, якщо таке взагалі можливе [11].

Виражена орієнтація на цінність іншої людини у професійній діяльності психолога-практика та психотерапевта передбачає адекватне сприйняття ним своїх можливостей як міри впливу на іншу людину, власної Я-концепції, що базується на переживанні почуття професійного обов'язку та відповідальності за свої професійні дії.

Для розуміння формування певних професійних якостей психолога-практика та психотерапевта, об'єкт і предмет діяльності яких є однаковим, проаналізуємо поняття Я-концепції та професійної Я-концепції. Узагальнення теоретичних підходів до визначення Я-концепції дає підстави стверджувати про багатоаспектність вивчення самого поняття зокрема, як: системи уявлень людини про себе, свої фізичні, інтелектуальні, характерологічні, соціальні та інші властивості (Р. Бернс, А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс), те, що людина вважає собою, і те – що вона вважає своїм (У. Джемс), те, що людина означає для себе (Т. Шибутані), відносно стійку, не завжди усвідомлювану, неповторну систему уявлень індивіда про себе, на основі якої він будує свої взаємовідносини з людьми (І. Кон, В. Петровський і М. Ярошевський) [1; 2; 10; 11; 12]. У науковій літературі також є безліч авторських трактувань структури Я-концепції, а саме за змістовою ознакою: переконання про себе, емоційне ставлення до цих переконань, відповідна реакція, яка виражається в поведінці (Р. Бернс); за формою уявлень про себе, диференційованій за сферою проявів: соціальне Я, духовне Я, фізичне Я, особисте Я, моральне Я, сімейне Я; за часовою ознакою: Я в минулому, Я в теперішньому, Я в майбутньому (У. Джемс, К. Роджерс, М. Різенберг) [1; 2; 4; 5; 11].

Оскільки ми розуміємо, що головним професійним інструментом психолога-практика є зміст його Я-концепції, то формування його професійної Я-концепції має полягати в психотерапевтичному та психокорекційному опрацюванні образів його інтрапсихічного простору і наступній професійній рефлексії. Таким чином, ми виходимо з того, що професійна Я-концепція бачиться нами як опрацьована і професійно відрефлексована особистісна Я-концепція. Остання, в свою чергу являє собою інтеріоризовані частки різних інтерперсональних взаємодій, що екстеріоризуються у вигляді сукупності уявлень людини про себе і становлять зміст її самопрезентації.

Метою нашого дослідження є теоретично дослідити динамічні аспекти розвитку Я-концепції практичного психолога в онтогенетичному контексті, представити комплексний підхід до розуміння Я-концепції та її функцій у життєдіяльності особистості, та запропонувати (модель) трактування динаміки формування Я-концепції в онтогенетичному ракурсі. На основі цієї моделі збудований освітній простір, що дає можливість оволодіння практичними психологами певною системою регресивних та рефлексивних психотехнік, що в свою чергу формують їх професійну Я-концепцію.

Виклад основного матеріалу дослідження

На основі синтезу різних підходів до розуміння Я-концепції та її структурних компонентів нами було побудовано інтегративну модель Я-концепції у статичному аспекті, сконструйовано авторську проєктивну методика її дослідження (СЕДНОР+). Також виокремлено чотири основні складові структури Я-концепції: когнітивну, що відображає уявлення людини про себе та основні характеристики її самоприйняття, емоційну як сукупність оцінкових характеристик своєї особистості та пов'язаних із ними переживань, ціннісно-орієнтовану, чи спонтанно-духовну, і вчинково-креативну, тобто поведінкову. Їх покладено в основу розуміння формувального впливу на професійну Я-концепцію практичного психолога.

Ще одним підґрунтям нашої моделі стала концепція генетико-моделюючого розвитку особистості академіка С.Д. Максименка, висвітлений у праці «Гене́за існування особистості», в якій позиціонуються наступні принципи:

1. принцип аналізу та синтезу,
2. принцип єдності біологічного та соціального,
3. принцип креативності,
4. принцип рефлексивного релятивізму,
5. принцип єдності експериментальної та генетичної лінії розвитку [1; 2; 6; 7; 10; 13].

Таким чином, побудована нами модель

динаміки формування Я-концепції в онтогенезі є результатом комплексного аналізу та узагальнення різних наукових підходів до розуміння передумов цього формування. Серед таких підходів також – концепція самості як архетип цілісної особистості (К. Юнг) чи як уявлення людини про себе, яке виникає на основі минулого і теперішнього досвіду та очікувань майбутнього (К. Роджерс). Передумовою формування Я-концепції виділено також пошук суспільних зв'язків, наявність іншого та взаємодії з ним як фактора виникнення власного «Я» (Ж. Лакан, Р. Мей).

Важливим є питання і про встановлення функціональних систем групового спілкування, які становлять нейрофізіологічну основу етапного переходу до соціальної поведінки, починаючи з пренатальних чинників людської інтерсуб'єктивності як первинного підґрунтя Я-концепції. Значимо, що в пренатальному просторі та зв'язку йдеться про есенційне відображення вже народженого життя, у якому зароджується первинно нужда та потреба, а вторинно – підґрунтя (або матриця) інтерперсонального зв'язку.

Аналізуючи динаміку передумов формування Я-концепції на ранньому постнатальному етапі, ми передбачаємо, що у векторі стосунків утворюється інтерперсональний зв'язок на основі інтраутерної присутності матері, який переходить на наступний етап постнатальних стосунків, де формування прив'язаності спричиняє інтеріоризацію стосункових диспозицій та інтроєктний простір немовляти, які своєю чергою формують його комунікативний прижиттєвий вектор. На наступних етапах розвитку есенційний симбіоз, а також вдала сепарація може надати новий поштовх у розвитку більш зрілих структур, що ставитимуть передумови формування Я-концепції. Наступна фаза розвитку полягає в постанальному контексті стосунків та формуванні постнатальної самості.

Виходячи з цієї парадигми ми спробували змоделювати динаміку формування Я-концепції в онтогенетичному ключі, де всі процеси запускаються із зачаттям,

пренатальним перебігом, народженням дитини і розвиваються постадієво квантовими скачками (де кожна попередня стадія є підґрунтям для формування подальшої), включаючи формування пренатальної та постнатальної самостей, далі Я-ідентичності і на завершення Я-концепції як найбільш зрілої багатосферної структури, яка включає інтеріоризовану соціальну сферу, інформаційно-процесійну сферу, мотиваційну сферу, та сфери самосвідомості й установок, які формуються на перетині інтрапсихічного та інтерперсонального просторів (рис. 1).

Обґрунтовано те, що якість ранньої прив'язаності між мамою та немовлям, задоволення базових дитячих его-потреб у дзеркалізації, ідеалізації (впевненості у всемогутності матері) та альтер-его (відчуття схожості з матір'ю) творить основу для формування первинного Я-образу та ядрової ідентичності та в подальшому Я-концепції (а їх порушення спричиняє порушення психічної інтеграції [9; 14; 15; 17]).

У подальшому нами було проаналізовано співвідношення соціальної та особистісної ідентичності в контексті формування Я-концепції, її розвиток у часопросторовому вимірі, а відтак підсумовано, що ідентичність можна охарактеризувати як психічне осердя Я-концепції, яке забезпечує інтеграцію особистості. Феноменологічно вона виявляється найрізноманітнішими способами: через базове самовідчуття і світовідчуття людини, її свідомі самоозначення, манеру самопрезентації, вибір соціальних ролей і особливості їх програвання, накреслення життєвих перспектив, цінності та світогляд, типові патерни вирішення проблем. Динаміка ідентифікаційних та Я-концептуальних структур полягає в постійних ідентифікаціях людини з об'єктами зовнішнього світу, які відповідають її глибинному психічному життю. Вона пов'язана з нарцисичним функціонуванням і у своєму генезі еволюціонує від ранніх неусвідомлених довербальних відчуттєвих до вищих раціональних диференційованих соціокультурних форм.

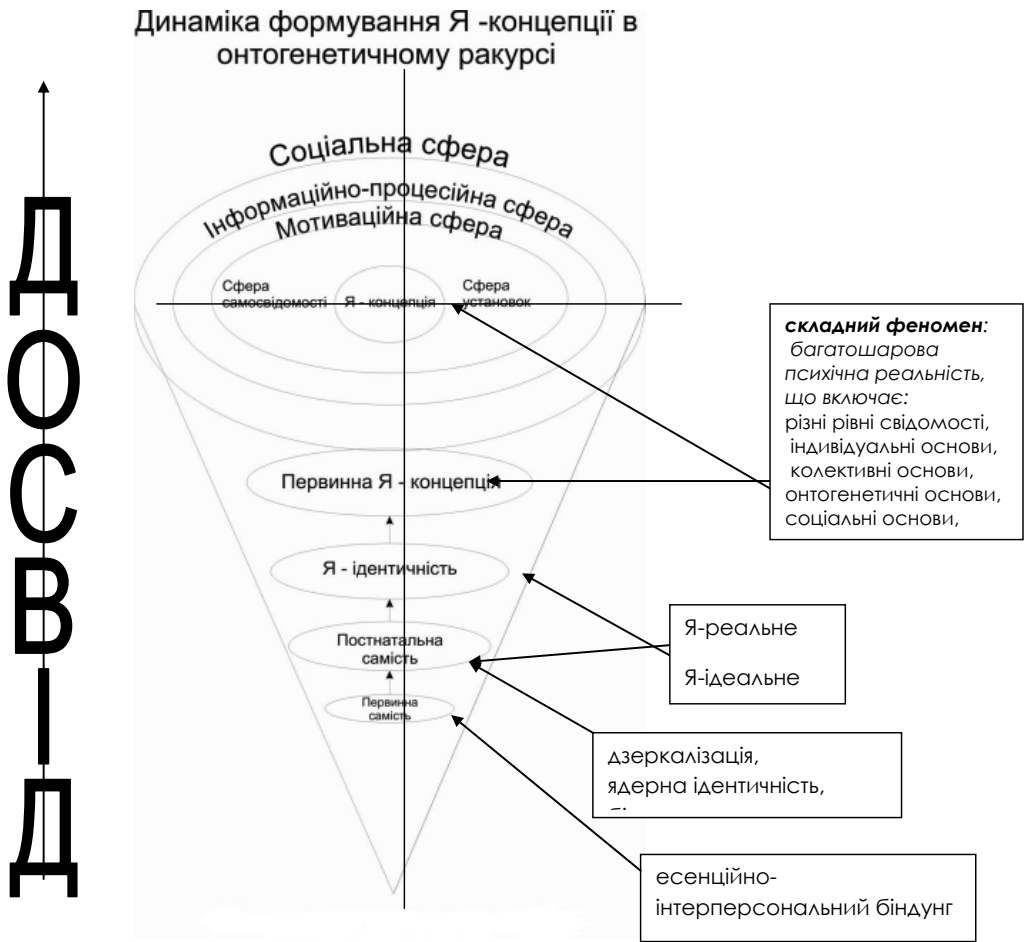

Рис. 1. Динамічна модель формування «Я-концепції» в онтогенетичному ракурсі

Базуючись на опрацьованих і синтезованих фундаментальних дослідженнях, нами також детально проаналізовано структуру формування професійної Я-концепції в освітньому післядипломному навчальному процесі, що охоплює динамічні властивості організаційного клімату та його параметри. Розгортання складових Я-концепції в процесі навчання психологів у навчальному проекті з дитячо-юнацької психотерапії відбувається за допомогою:

- 1) **первинно:** первинного психотерапевтичного інтерв'ю (на рівні формування світоглядних цінностей у процесі співбесіди та психодіагностичного дослідження);
- 2) **вторинно:** на рівні опрацювання власного дефіцитарного та ресурсного до-

свіду за допомогою відповідних до віку та проблеми психокорекційних психотерапевтичних психотехнічних технологій;

3) **на третьому етапі** за допомогою: інноваційних періодів освітнього циклу (андрагогічних технік, інформаційно пізнавальних компонентів); послідовності психокорекційних і психотерапевтичних психотехнічних технологій безперервної розвивальної взаємодії в системі навчання – особистий професійний досвід (регресивні техніки, проблемно-ситуаційна технологія – здобуття суб'єктом знань, регуляційна технологія – нормування особистістю знань і вмінь, ціннісно-естетична – поширення індивідуальністю здобутого професійного досвіду, спонтанно-духовна – самореалізація універсуму); механізмів

Психокорекційний простір

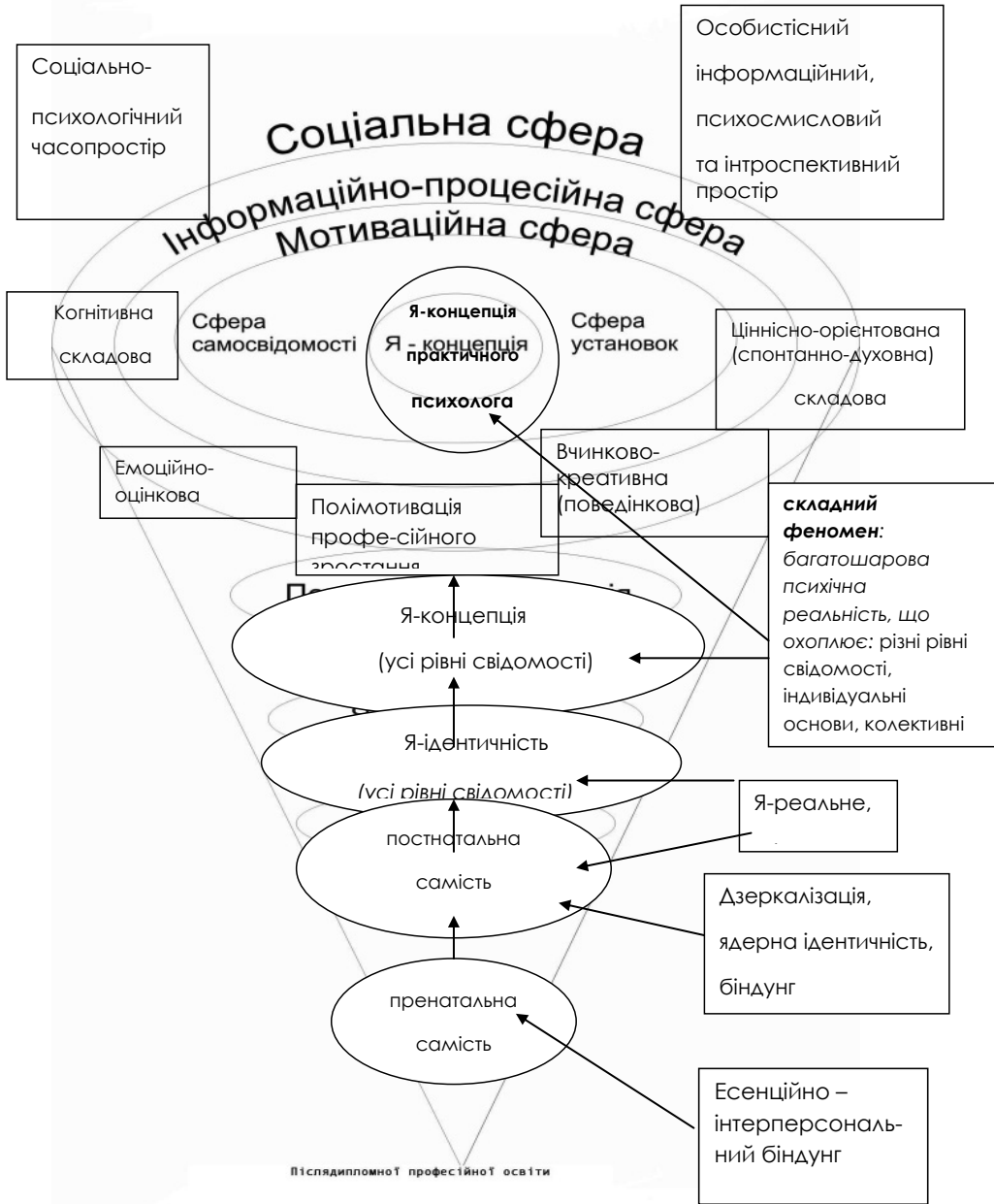

Рис. 2. Психокорекційно-терапевтичний простір післядипломної професійної освіти з напрямку інтегративна дитяча та юнацька психотерапія

перебігу психотерапевтичного впливу (ситуація – поведінка: відреагування та пошук нових взаємодій, мотивація – діяльність: пошук нових мотиваційних компонент, дія – вчинок-подія: робота з інтроектами

та розкриття нових потенцій, післядія – рефлексія: опрацювання новоутворень); окремої актуалізованої ієрархії соціальних настанов (елементарні, соціальні, загальнолюдські, ціннісні, сенсу життя);

4) на четвертому етапі за допомогою: теоретико-методологічних підходів у контексті психолого-психіатричної просвіти; волонтерської психологічної та психотерапевтичної діяльності в дитячих установах медичного та психологічного практичного спрямування.

На основі проаналізованих наукових підходів та авторського дослідження Я-концепції практичного психолога побудовано модель (рис. 2), що унаочнює можливий зріз інтеграції та взаємодоповнення складових Я-концепції у сфері самосвідомості психолога-практика та психотерапевта в структурі післядипломної професійної освіти [3; 8; 16; 18].

Висновки

Виходячи з вказаної моделі нами було побудовано освітній навчальний проект з дитячо-юнацької психотерапії, у якому

за допомогою регресивних психотехнік отримується можливість майбутнім фахівцям із дитячо-юнацької психокорекції та психотерапії опрацювати власні дефіцити (патогенні утворення) будь-якої стадії формування Я-концепції на рівні онтогенезу та отримати наявні кожній фазі приховані ресурси, що дає можливість гармонізації Я-концепції на особистісному рівні, напрацювання професійного досвіду та його інтеріоризації, що відображається на формуванні професійної Я-концепції. Цей навчальний проект упроваджений у вітчизняний науково-практичний навчальний простір післядипломної безперервної професійної освіти вже понад 10 років. Освіту здобуло вже чимало професійних дитячих психотерапевтів в Україні та за кордоном. Програма постійно вдосконалюється та набуває нових барв у контексті суспільних та особистісних за потребувань.

Література

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс ; [пер. с англ.] – М. : Прогресс, 1986. – 421 с.
2. Бернс Р. Я-концепция и Я-образы / Р. Бернс // Самосознание и защитные механизмы личности. Хрестоматия. – Самара : Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2006. – С. 133-211.
3. Гуменюк О. Є. Я-концепція у плінні соціального довкілля / О. Є. Гуменюк // Психологія і суспільство. – 2004. – № 2. – С. 125-143.
4. Гуменюк О. Є. Психологія Я-концепції : Навчальний посібник. / О. Є. Гуменюк – Тернопіль : Економічна думка, 2004. – 310 с.
5. Джемс У. Личность / У. Джемс // Психология самосознания. Хрестоматия. – Самара : Издательский дом «БАХРАХ-М», 2003. – 672 с.
6. Католик Г. В. Пренатально-орієнтована психотерапія : перспективи розвитку / Г. В. Католик // Тези звітної наукової конференції філософського факультету. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – С. 145-150.
7. Католик Г. В. Ідентичність у контексті пре-постнатальних стосунків / Католик Г. В. // Матеріали науково-практичної конференції «Глобалізація та ідентичність», К., 2010. – С. 11-16.
8. Католик Г. В. Структурна інтегративні трьохвимірна модель післядипломної підготовки / Г. В. Католик // Тези звітної наукової конференції філософського факультету ; відп. за вип. проф. В. Мельник. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – Вип. 8. – С. 208-211.
9. Католик Г. В. Ідентичність у контексті ранніх стосунків / Львів : Тези звітної наукової конференції філософського факультету, 2011 – С. 170-174.
10. Католик Г. В. Дитяча та юнацька психотерапія : теорія та практика в сучасних наукових дослідження. / Г. В. Католик. – Львів : Видавництво «Астролябія», 2012. – 311 с.
11. Католик Г. В. Психологія формування професійної Я-концепції практичного психолога / Г. В. Католик. – Львів : Видавництво ЛНУ імені Івана Франка, 2013 – 405 с.
12. Кон И. С. Открытие «Я» / И. С. Кон – М., 1978. – 367 с.
13. Максименко С. Д. Генезис существования личности / С. Д. Максименко – К. : Издательство ООО «КММ», 2006. – 240 с.
14. Halyna Katolyk. Analyse des Zustands der Kindheit und Jugendschaft in der Ukraine./ Material des Weltkongress fuer Psychotherapie, Wien 2002 – S.178 – 181.
15. Halyna Katolyk. Die volkstumlichen Mythen als ein psychologischen Faktor der Identifika-

tion des Ukrainuschen Jugends / Material des Weltkongress fuer Psychotherapie, – Wien 2002. – S. 241-146.

16. *Halyna Katolyk, Olena Stepa*. The Motional Strategies of A Person // International Jornal for Psychotherapy, Jornal Volum 14, N 2, 2010. – S. 32-38.

17. *Halyna Katolyk, Olga Shyshak*. Early pregnancy loss due to maternal sdentification process // Binnebesel J., Formella Z. Experiencing a suffering vol.2. Roma-Lodz, 2012. – S. 75-98.

18. *Halyna Katolyk*. Globalizacja i naród: psyhoterapevatychnyy widok własnej koncepcji współczesnej. Europejczyk tworca cywilizacji rozwoju I postepu. Wydawnictwo Polskeigo Towarzystwa Uniwersalizmu, Warszawa, 2014 rok.